

Megszólítások és említőformák pragmatikai szempontú megközelítése Kosztolányi Dezső szépprózai szövegeiben az *Aranysárkány* és novellák alapján

1. Bevezetés

A megszólítások és említőformák írott és szóbeli anyagokon végzett vizsgálata egyaránt nagy hagyományra tekint vissza. Ezeknek a nyelvi elemeknek a vizsgálata a névtanban, így az írói névadás kutatásában sem előzmény nélküli. Könnyen belátható, hogy csakúgy, mint a névadás, a megszólítások és párbeszédbeli vagy narrációban történő említések típusai is – a szereplők szociológiai jellemzőire történő utalójellegük révén – lehetőséget jelenthetnek az írók számára az alakteremtésre (vö. Vácziné Takács 2009: 310), valamint a személyközi viszonyok sokrétű ábrázolására. A magyar írói névadás kutatásában több munka is készült ebben a témakörben. A jelen kutatásban is fontos szerepet játszó kérdés, a névtelenség mellett többek között a Németh László műveiben előforduló szólító- és említőnevek, illetve különbségeik feltérképezésének fontosságára hívta fel a figyelmet Kornyáné Szoboszlay Ágnes (2002: 322). Imre Rubenné a Móricz Zsigmond által használt megszólításokat vizsgálva többek között *A fáklya* című regény dialógusaiból gyűjtött adatokat, és szövegben való gyakoriságuk alapján állapította meg azok legjellemzőbb csoportjait. A különféle szociológiai jellemzőknek a nyelvi formákban történő megvalósulása mentén (2003: 231–2), például társadalmi álláshoz, foglalkozáshoz kapcsolódó megszólításokat, személyes névmással történő megszólításformákat, nemek szerint elkülönülő megszólításokat stb. különböztetett meg. Vácziné Takács Edit célja a megszólítások vizsgálatával Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében az volt, hogy a beszédpartnert jelölő elemek változatait, típusait bemutassa, és felderítse a regényben a megszólítások révén működő „kommunikációs hálót” (2009: 309, 314). Magam Kosztolányi regényeiben és a két Esti Kornél-ciklus néhány novellájában a megszólításokra mint a személyközi viszonyok beszédes nyelvi lenyomataira tekintettem (Páji 2012: 48).

1.1. A vizsgálat szempontjai és megközelítésmódjai; írói névadási stratégiák, megszólítások, említőformák

Az alábbiakban az írói névadás vizsgálatának lehetséges módszerei közül mutatok be egyet, amely a nyelvészeti megközelítésmódok közül ugyan mellékes megkö-

zelítésnek tűnhet, ugyanakkor egyes művek esetében optimálisabb lehet más jellegű vizsgálatokhoz képest a szövegösszefüggések névtani, szocioonomasztikai és főként pragmatikai szempontból fontos mozzanatainak a feltárására. Ez a megközelítés az írói névadási stratégiák megállapítása mellett a megszólítások és az említőformák pragmatikai szempontú vizsgálatával lehet eredményes.

Az írói névadás vagy irodalmi névtan körüli kutatások fontos feladata egy diszciplináris szempontból termékeny párbeszéd kialakítása az irodalomtudomány és a nyelvtudomány között. Az alább bemutatott szemléletmód ezt a célt is igyekszik szolgálni, emellett az is a célja, hogy hozzájáruljon Kosztolányi írói névadási stratégiáinak minél szélesebb körű megismeréséhez, ugyanakkor mintául szolgáljon az írói névadással és névhasználattal foglalkozó további kutatások számára.

Úgy vélem, hogy az egyes művek névanyaga még egy írói életművön belül is más-más megközelítést igényelhet a névanyag, illetve a név helyett álló nyelvi elemek eltérő jellegéből kifolyólag. Ugyanakkor ezek a megközelítésmódok nem kizárólagosak, hiszen könnyen belátható, hogy egy regény névanyaga akár több megközelítést is megengedhet vagy igényelhet, ahelyett hogy egy minden szövegre univerzálisan alkalmazható elemzési módot vagy rendszert követelne meg. Emellett érdemes tekintetbe venni, hogy az egyes szövegek esetében más-más írói névadási és névhasználati stratégiát alkalmazhat a szerző a szöveg műfajával és a történet jellegével összefüggésben. Egyes művekben, a Kosztolányi-életműben például az *Édes Annában* vagy a *Pacsirtában* egyebek mellett fontos szerepe lehet az író által használt nevek szemantikai vizsgálatának.

A névtani jellegű szemantikai vizsgálatokhoz jó alapot szolgáltat a kognitív szemantika, amely szerint a nyelvi tevékenység szorosan összefügg a tapasztalással és a közvetlen érzékelésen alapuló világról való tudással. Ez a tudás absztrakció és sematizáció révén elvontabb nyelvi tartalmak formájában képeződhet le, az ilyen módon létrejövő fogalmak pedig dinamikus jelentésszerkezettel rendelkeznek. Ahogyan a világról való tudásunk hálózatokba rendeződik, úgy egy név jelentése is rendelkezhet jelentésszerkezettel, amelyben az egyes jelentés-összetevők sugarasan kapcsolódnak egymáshoz. A funkcionális kognitív szemantika elképzelése szerint tehát a tulajdonnévnek van jelentése, és ez a jelentés a megismerés útján szerzett tapasztalatokból absztrakció és sematizáció által nyert tulajdonságok révén alkot jelentésszerkezetet (Tolcsvai Nagy 2008: 30). Ebben a felfogásban a tulajdonnév nemcsak azonosít, hanem enciklopédikus tartalommal és egyéni sajátosságokat mutató dinamikus jelentésszerkezettel bír. Ez a jelentésszerkezet személynév esetében például az egyén névviselőről való ismereteit, asszociációit is magában foglalja (vö. Takács 2008; Reszegi 2010).

A fent említett szövegek esetében az író a névadással és a névhasználattal kapcsolatban olyan stratégiákat alkalmaz, amelyek lehetővé teszik, hogy a név közszói jelentése – vagy egy másik közszó jelentése, amelyet a név felidéz – jelentéshálózatot hozzon létre azáltal, hogy a közszó központi, tapasztalaton alapuló jelentéséhez kontextus révén egyéb jelentések is kapcsolódnak.

Más szövegekben viszont a név szociokulturális beágyazottsága, a nyelv mint társas megismerő tevékenység, így a névhasználat is mint nyelvi-társadalmi cselekvés kerülhet a figyelem középpontjába. Az általam vizsgált poétikai hatást

nemegyszer azzal éri el az író, hogy a nevet és a név helyett álló, deiktikus, azaz beszédhelyzeten kívüli személyre utaló elemeket, vagyis a megszólításokat és az említőformákat a szereplők szociális érintkezésében mint nyelvi-társas közegben szerepelteti. Így az elbeszélést felépítő elemi jelenetek feldolgozásával párhuzamosan az olvasó következtethet a szereplők társas viszonyaira is.

A *megszólítások* alatt azokat a névvel, közszoói névkiegészítővel vagy csak közszoóval, esetleg névmási elemmel történő, az adott beszédeseményben első és második személyű, deiktikusan működő nyelvi kifejezéseket értem, amelyeket a szereplők párbeszédekben egymásra alkalmaznak. Az említőformák megközelítésében a megszólításokhoz képest értelmezhetők. *Említőformák* alatt a szereplők által nem megszólításra alkalmazott, egy másik szereplőre vonatkozó nyelvi formákat értem, amelyek lehetnek tulajdonnevek és közszoavak, névmások, illetve közszoóval kiegészített tulajdonnevek is. Idesorolom a narrációban névvel vagy név helyett álló, szintén valamely szereplőre vonatkozó nyelvi elemeket, Vácziné Takács Edit szavaival élve „köznévi jelölőket” (2009: 314), amelyek nem prototipikus személydeixist valósítanak meg, ugyanis a beszédeseményen kívül eső, harmadik személyre vonatkoznak. A szakirodalomban előfordul az *említőnév* terminus is (vö. Ördög 1973: 150; Kornjáné Szoboszlai 2002: 322), úgy gondolom azonban, hogy az *említőformák* kifejezés tágabban értelmezhető, hiszen beleérthetők a közszoói kiegészítővel vagy csak közszoóval kifejezett, „névtelen” formák is.

A személynévkutatás terén a szólító- és említőnevek definiálása mutathat rokonságot a fenti meghatározással. Ördög Ferenc Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén című monográfiájában (Ördög 1973) szólítóneveket és említőneveket különböztet meg. Oppozíciója egy adott közösség által a szóbeliségben használt nevekre épül, és a két fogalom feltételezi egymást. A szólítónevek a szóbeli névrendszer tagjaiként működnek, legyenek azok keresztnévek, becenevek, családnevek vagy ragadványnevek, illetve foglalkozásra, tisztségre, társadalmi állásra utaló névhelyettesítők (Ördög 1973: 80). Igaz, az utóbbiak kapcsán megjegyzi, hogy ezek a *bácsi, néni* típusú névkiegészítőkhöz hasonlóan az ő felfogásában nem tekinthetők neveknek. A szólítónevek kapcsán nem hangsúlyozza a beszélő és a hallgató, illetve a megnevezett személy beszédhelyzetben való szerepét, viszont az említőneveket már kifejezetten a beszédhelyzetben funkcionáló szereppel definiálja: a terminus olyan névhasználatra utal megfogalmazásában, amikor a megnevezett, a névviselő az adott szituációban „nincs jelen, de róla beszélnek, őt hozzák szóba” (Ördög 1973: 150). Ez a meghatározás, bár a névhelyettesítőket, névkiegészítőket marginális elemeknek véli a névvel történő utalásokhoz képest, mégis kiindulópontként szolgálhat a megszólítások és említőformák értelmezéséhez.

Írói névadási stratégia lehet a fentiek mellett maga a névhelyettesítő megnevezésekkel összefüggő névtelenség is, amelyhez többféle funkció társítható az írói szándék szerint. Ezeknek a kifejezéseknek a vizsgálata összefügg a nevet helyettesítő, rangra, korra, nemre utaló nyelvi elemekkel, tehát a névtelenséget megvalósító megszólításokkal és említésekkel. A névtelenséghez mint stratégiához műfaji jelleg is társítható – ez indokolja a regény és a novellák együttes vizsgálatát, a bennük alkalmazott írói névadási stratégiák összevetését jelen tanulmányban. A novel-

lákban ugyanis gyakran csak a főszereplő vagy egy-két fontosabb szereplő kap nevet, a többiek csak valamilyen nézőpontból, perspektivizált módon neveződnek meg különféle név helyett álló, életkorra, foglalkozásra, társadalmi rangra utaló elemekkel. A narrációban vagy a megszólításokban használt nyelvi elemek is perspektivikusak, más-más nézőpontból konstruálódhatnak meg és értelmeződhetnek.

Ahogy Tolcsvai Nagy Gábor fogalmaz a megnevezés változatai kapcsán: a megnevezés része a „befogadás és alkotás egymással összefüggő folyamatainak” (Tolcsvai Nagy 2004: 144). Kosztolányi prózai szövegeiben kiemelt fontossága van ennek: műveinek írói stratégiái a szereplők megnevezése és említése terén is – mind a narrációban, mind a szereplőkhöz köthető beágyazott megnyilatkozásokban – számot tartanak a jelentésképző olvasói értelmezésre a jelentések nyitottságával. Erre a jelenségre világít rá Szegedy-Maszák az Esti Kornél-történetek kapcsán: a szerző „társalkotóvá lépteti elő a befogadót” (2010: 345). Tolcsvai Nagy a két háború közötti babitsi lírával való összevetésben arra jut, hogy Kosztolányi a „jelentések összjátékának mind tömörebb és mind mélyebb kidolgozásával erőteljesebben a nyelvalkotás lehetőségét mutatja föl, a nyelv határait, megkerülhetetlenségét fölismerve” (Tolcsvai Nagy 2004: 84). Ez a jelentések összjátékával és azoknak a befogadói értelmezés számára meghagyott nyitottságával jellemezhető írásmód hangsúlyosan jelen van Kosztolányi szépprózai műveiben is, és ahogyan látható majd, maga után vonja a vizsgált nyelvi jelenségek kutatásában egy pragmatikai megközelítésű szemléletmód alkalmazását.

1.2. A funkcionális kognitív pragmatikai szemléletmód a megszólítások és említőformák vizsgálatában – a vizsgálatban alkalmazott megközelítés alapjai

A megszólítások és említőformák vizsgálatában fontos szerepet tölthet be a funkcionális kognitív pragmatikai szemléletmód, amely szerint a világ fiziológiai meg tapasztalása beágyazódik egy olyan társas, szociokulturális gyakorlatba, amelyet az emberek közös, társas tevékenysége alakít ki (Tátrai 2011: 19).

A vizsgálatban alkalmazott szemléletmód alapja, hogy a nyelv és a nyelvhasználat, így a névhasználat és a név helyett álló elemek is szociokulturális beágyazottságúak. A nevek – így a megszólítások és az említőformák – nem függetlenek a világról való tudásunktól, és a használatuk sokrétű, begyakorlott tudása van ezek szerepéről és működéséről a társas nyelvi cselekvések során. A névhasználat, a megszólítások, említések használata társas közegben valósul meg (a szép-irodalmi szövegek esetében főként olvasás útján): az író a megválasztásukkor, a szövegben történő névadási és névhasználati stratégia alkalmazásakor a név szociokulturális volta révén a megnevezésről való ismereteket tulajdoníthat az olvasónak (vö. Slíz 2014; Páji megj. e.). A névhez kapcsolódó ismeretek, szubjektív olvasói asszociációk és interpretációk a név jelentésrétegének képlékeny részei (Farkas 2014).

1.2.1. A nyelv interszjektív megismerő és interperszonális kapcsolatteremtő metafunkciója

Tolcsvai Nagy említi Kosztolányi nyelvvel való tudatos foglalkozása kapcsán, hogy a szerző „egyszerre érvényesíti a nyelvi alkotóképességet és a nyelvi rendszer közösségre kidolgozott konvencionális tudását” (Tolcsvai Nagy 2013: 519). A jelen tanulmányban tárgyalt nyelvi jelenségek vizsgálatában megállapítható, hogy a fenti kijelentés fokozottan érvényes a szerző műveiben a különböző beszédhelyzetekben alkalmazott név- és megszólításhasználatra, illetve az említőformák alkalmazására is, valamint azokra az esetekre, amikor a szöveg ezek használatára reflektál valamiképpen. A megszólítások és egyéb, név helyett álló elemek természetesen nem önmagukban jelennek meg, hiszen amellett, hogy az emberek egymás számára hozzáférhető világreprezentációkat hoznak létre, személyközi kapcsolataikat is alakítják (Tátrai 2011: 19). Azaz megnyilatkozásaikban az interszjektív megismerő és az interperszonális kapcsolatteremtő funkció párhuzamosan van jelen, és amíg egyikben a megismerő jelleg kerül előtérbe, addig másokban a kapcsolatteremtő és -fenntartó jelleg dominál (Tátrai 2011: 40). A megszólítások és említések esetében inkább az interperszonális metafunkció a domináns.

A diskurzusokban tehát ez a két funkció, azaz a nyelv interszjektív megismerő funkciója, amely a tapasztalatok perspektivikus megkonstruálásnak funkciója, és az interperszonális kapcsolatteremtő metafunkció, amely a személyközi viszonyok kialakítására és fenntartására szolgál, nem válnak el egymástól, egyszerre vannak jelen (Tátrai 2011: 36–7), és a szépirodalmi művek létrehozása során az alkotói stratégiák is számolnak ezzel a ténnyel.

1.2.2. Perspektivikusság, implicit jelentés, metapragmatikai tudatosság

A megszólítások és említőformák vizsgálatánál a névkiegészítők, nevet helyettesítő elemek szocioonomasztikai megközelítése mellett indokolt lehet a konvencionális kognitív megközelítésű pragmatikai kiindulópont. A pragmatika a nyelv működését annak használatából kiindulva magyarázza, a nyelvi egységeket pedig társadalmi, kulturális és kognitív szempontok együttes alkalmazásával abból a szempontból vizsgálja, hogy milyen szerepet játszanak az egymással interakcióba lépő, diskurzusokat folytató emberek nyelvi tevékenységében. Ebben a felfogásban az emberek saját, kontextusfüggő kiindulópontjukat érvényesítve folytatnak diskurzusokat egymással, és az, hogy saját nézőpontjukból konstruálják meg a megnyilatkozásaikat, lényegi befolyással van a jelentésképzés lehetőségeire is (Tátrai 2011: 9, 17). A pragmatika elsősorban nem a nyelvi formákhoz, a szavakhoz és a mondatokhoz többé-kevésbé stabilan kapcsolódó, hanem a megnyilatkozás folyamatában dinamikusan létrejövő jelentést vizsgálja (Tátrai 2011: 16), így alkalmas Kosztolányi prózai műveinek a megközelítéséhez is. A vizsgált művek ugyanis olyan jellegű szövegeknek tekinthetők, amelyeknek létrehozásakor minden bizonnyal az írói stratégia része lehetett a nyitott, a befogadói értelmezésre számító jelentésképzés. Mindemellett a megszólítások kutatása a jelenség

elsődlegesen szóbeliséghez köthető jellegéből kifolyólag szintén indokolja a pragmatikai megközelítésmódot. A diskurzusok során a megnyilatkozó és a befogadó fél társas együttműködéseként létrejövő, az adott diskurzusvilághoz illeszkedő, esetenként kölcsönösen alkalmazott nyelvi egységekként tekinthetünk a megszólításokra, amelyek segítségével személyközi kapcsolataikat alakítják a beszélők.

A vizsgált művekben a megszólítások és az említések befogadói megértésének az alapja, hogy a nyelvi megismerés olyan referenciális jelenet megértését is lehetővé teszi, amelyet a résztvevők nem vonatkoztathatnak közvetlenül a valós világgal kapcsolatos tapasztalataik kontextusára (Tátrai 2011: 32). Az írói alkotói stratégia ezzel szemben természetesen számol ezzel a jelenséggel, vagyis azzal, hogy az emberek képesek a világot a sajátjuktól eltérő kiindulópontból is szemlélni, képesek magukat beleképzelni mások helyébe, és arra is, hogy a figyelmi jelenetet egy külső nézőpontból szemléljék (Tátrai 2011: 33). Utóbbinak kiemelt fontossága van a szépirodalmi művek befogadói értelmezése, a történetbe beágyazott szereplői megnyilatkozások befogadói újrakonstruálása során. A diskurzusokat folytató emberek ugyanis amellett, hogy egymás számára hozzáférhető világreprezentációkat hoznak létre a fent említetteknek megfelelően, személyközi, interperszonális kapcsolatokat is kialakítanak és fenntartanak.

A szépirodalmi szöveg létrehozása és befogadása kapcsán fontos szempont a fentiekkel összefüggésben az is, hogy a megnyilatkozó azáltal, hogy bele tudja képzelni magát mások helyébe, képes áthelyezni más szubjektumokra a tájékozódás referenciális központját és a tudatosság szubjektumát (Tátrai 2011: 71). Alapvetően ez a tulajdonság határozza meg a narrációba beágyazott szereplőkhöz köthető megnyilatkozásokat, a megszólításokat és az említéseket is. A prototipikus irodalmi szövegeket nem jellemzi a megnyilatkozó és a befogadó személyes kapcsolata, közvetett interakcióról beszélhetünk. Ez természetesen mind a megnyilatkozó, mind a befogadó jelentésképzésére hatással van. A szépirodalmi szöveg létrehozója megnyilatkozóként számol ennek lehetőségeivel és következményeivel az általa létrehozott világ nyelvi megkonstruálása során, míg a befogadó csak magára a szövegre, a megnyilatkozó perspektívából adott módon megjelenített nyelvi produktumra hagyatkozhat (Tátrai 2011: 78). A megnyilatkozó tevékenységgel kapcsolatban elmondható, hogy az írott szövegeket a befogadói reakcióval nagyobb mértékben számoló tervezettség, tudatosság jellemzi a szóbeli megnyilatkozásokhoz képest.

A szerző a szöveg létrehozása során kiaknázhathatja a nyelvi kifejtettség és bennfoglaltság összjátékában rejlő lehetőségeket a névhasználat és a megszólítások, említőnevek alkalmazásában is. A funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés szerint a megnyilatkozások jelentése több annál, mint amit a megnyilatkozásban alkalmazott nyelvi egységek önmagukban jelentenek (Tátrai 2011: 101). A jelentésnek azt az összetevőjét, amely nyelviileg nem reprezentálódik, implicit jelentésnek nevezük. Az implicit jelentéssel számoló dinamikus jelentésképzés szintén lehet az írói stratégia része a szépirodalmi mű létrehozása során. Az alkotó számolhat azzal, hogy a kontextusba ágyazott, társas cselekvéseket megvalósító megnyilatkozásokkal többet közlünk annál, mint amit kimondunk. A szerző a korábban már említett, névhez kapcsolódó ismeretekkel összefüggésben többek között azzal ér el művészi hatást, hogy számít az olvasó jelentésképző értelmezésére. A befogadó az olvasottak alap-

ján támaszkodik bizonyos konvencionális háttérismeretekre, következtetéseket von le. Ehhez hozzátartozik, hogy az implicit jelentés ugyanakkor nem rögzített entitás, hanem a befogadás folyamata során formálódhat vagy formálódhat újra (Tátrai 2011: 103). Implicit jelentés létrehozható a kifejtettség stratégiai elkerülésével is, amikor a befogadói következtések a nyelvi explicit, hozzáférhetővé tett információk kontextuális értelmezésén alapulnak (Tátrai 2011: 114). A megnyilatkozói mellett a befogadói tevékenységet is jellemzi bizonyos fokú tervezés (Tátrai 2011: 117), azaz a megnyilatkozással kapcsolatos előfeltevések és elvárások, amelyek befolyásolják az értelmezői tevékenységet. A megnyilatkozó a közvetett diskurzust eredményező szépirodalmi szöveg létrehozásakor ezt is tekintetbe veszi, ezért is mondható el, hogy a prototipikus irodalmi szövegeket nagyobb mértékű tervezettség, pragmatikai tudatosság jellemzi a szóbeliséghez, a közvetlen interakcióhoz képest.

Az írói stratégia része lehet a metapragmatikai tudatosság alkalmazása is. Ez az a jelenség, amikor az elbeszélő az adott nyelvi jelenséget reflexió tárgyává teszi. Például idesorolhatók azok az esetek is, amikor a névhasználat vagy a megszólításhasználat szociokulturális beágyazottságára hívja fel az olvasó figyelmét a szöveg. A narráció része lehet például, hogy az elbeszélő valamit mond a szereplő nevééről, vagy a szereplő gondolatait közvetíti, mint amikor Édes Annának Vizu Kornél nevével kapcsolatos érzését osztja meg az olvasóval, esetleg maga a szereplő gondolkodik a saját nevééről, mint a *Borotva* (KDE. 347–50) című novellában a főszereplő. Mivel a névhasználatról, illetve annak közösségben történő működéséről az olvasó rendelkezik közösségileg ismert, begyakorlott háttérismeretekkel, képes következtetéseket levonni ezekből a megállapításokból, illetve olyan további jelentésre következtetni, amelyet a szerző nem tesz kifejtetté.

1.2.3. Kontextus és kotextus, kvalitatív megközelítés

A névtani kutatások esetében kiemelt szerepet tulajdoníthatunk a mindenkori kontextus és kotextus vizsgálatának (vö. Páji 2014; 2016b). Az általam tárgyalt jelenségek, a megszólítások és az említések pragmatikai szempontú vizsgálata is indokolja a kontextusok figyelembevételét. A pragmatikai felfogásban a kontextus nem a résztvevőktől függetlenül létező értelemtartomány, hanem dinamikus viszonyrendszer, amely a diskurzus résztvevőit, azok fizikai, szociális és mentális világát foglalja magába (Tátrai 2011: 52). A kontextus nemcsak a térbeli és időbeli viszonyokra vonatkozó ismereteket tartalmazza tehát, hanem azt is, hogy mi jellemzi a diskurzus résztvevőinek kapcsolatát, egymáshoz képest elfoglalt társadalmi helyzetét (Tátrai 2011: 52). A résztvevői szerepeket a szépirodalmi szövegekben is a személydeixis, a társas viszonyukat az attitűddeixis különböző lehetőségei teszi nyelvi jelöltté (Tátrai 2011: 61). Idesorolhatók a tárgyalt megnyilatkozások és az említőformák is.

Csakúgy, mint a nevek is, a megszólítások és említőformák is a kontextussal és a kotextussal együtt vizsgálhatók hatékonyan: ezzel összefüggésben a tanulmány elsősorban kvalitatív vizsgálati módszert alkalmaz. A megszólítások és említések számszerű összegzésénél a szöveggörnyezettel együtt vizsgálva véle-

ményem szerint beszédesebb egy kvalitatív szempontú elemzés, amely a megközelítésmód szempontjából feltűnő nyelvi elemekre koncentrálna.

Az írói névadás és névhasználat kutatását tekintve a kvantitatív jellegű vizsgálat inkább az olvasói asszociációk kapcsán hozhat érdekes eredményt. A szövegben alkalmazott nevekhez köthető olvasói konnotációk kvantitatív megközelítése számszerűsíthetővé teszi a névértelmezés, olvasói befogadás mikéntjét. A lehetséges írói névhasználati stratégiák megragadása érdekében a jelen vizsgálatban azonban a kvalitatív szövegelemzések beszédesebbek a számszerű eredményt adó vizsgálatoknál, a megszólítások és említések előfordulását és funkcióit tekintve.

1.2.4. Személydeixis, attitűddeixis

A pragmatikai szemléletmód alkalmazása indokolja ezekben a szövegekben a személydeixissel kapcsolatos attitűddeixis vizsgálatát, amelynek jellegzetes nyelvi kifejezései a magyarban éppen a vizsgált tegező és nemtegező formák, illetve a megszólító- és üdvözlőkifejezések (Tátrai 2011: 134). Az attitűddeixis a megnyilatkozó és a címzett között fennálló és diskurzusról diskurzusra létrejövő társadalmi kapcsolatot, társadalmi távolságot teszi megjeleníthetővé (Tátrai 2011: 134), ugyanakkor az attitűddeixis emellett képes a megnyilatkozónak a beszédeseményen kívül eső, harmadik személyhez való társadalmi viszonyulását is megjeleníteni az említések révén; igaz, a megszólításokhoz képest ezek kevésbé tipikusak. Az attitűddeixis felől történő megközelítéssel értelmezhető az a megszólításokat és említéseket érintő nyelvi jelenség is, amelyet Domonkosi Ágnes nézőpontváltó megszólításátvitelnek nevez (2002: 64). Az attitűddeixis felől értelmezve ezek azok a nyelvi kifejezések, amelyek esetében a társas viszonyulás deiktikus centruma a megnyilatkozó és a befogadó diskurzusában áthelyeződik egy harmadik, a beszédhelyzeten kívül eső személyre (Tátrai 2011: 147). A megszólítás tehát a harmadik személy nézőpontjából konstruálódik meg: a megnyilatkozó a megnyilatkozás során olyan kifejezést használ, amelyet a harmadik személy használhatna. A narratív diskurzusokban sokszor egyenes idézés jellemzi a beágyazott megnyilatkozásokat, így ezekben az esetekben a társas viszonyulások is a szereplők kiindulópontjából reprezentálódnak.

1.3. A vizsgált anyagról

Az alábbiakban a kutatáshoz használt szépirodalmi szövegek kiválasztásának szempontjaival foglalkozom. Ahogyan fentebb már említettem, a műfaji különbségek összehasonlítása érdekében egy regény és novellák szövegeit is vizsgálom a fenti szempontoknak megfelelően. Az író regényei közül az *Aranysárkányt* választottam. Az *Aranysárkány* bővelkedik formális és informális viszonyokban és ezeket a viszonyokat leképező nyelvi kifejezésekben. A társas érintkezés változatos relációit viszi színre a történet, így jól vizsgálhatók a személyközi, interperszonális viszonyok és azok nyelvi reprezentációi. Ráadásul a történetben az érettségi után változik a szereplő fiúk társadalmi megítélése, így a tanárokkal szemben

és egymás között használt megszólítások is módosulnak, dinamikusan újraképződnek. Ugyanakkor bizalmas megszólításokat is találhatunk a szövegben (Novák Antal családi életével kapcsolatban; a társadalmi közelség és távolság egyaránt megjelenik a történetben). A diákok által használt gúny- és ragadványnevek szintén a névhasználat társas beágyazottságáról, a jellemző, feltűnő tulajdonságon alapuló tapasztalati megnevezésről árulkodnak.

Az *Aranysárkány* az írói névadási stratégiák tekintetében feltételezésem szerint olyan típusú regény, amelyben a személyközi viszonyok sokrétűsége révén egy névtani vizsgálódás mellett beszédes lehet a név helyett álló elemek vizsgálata is, amelyek szintén jelentéssel bírnak, és csakúgy mint a nevek, a nyelvről mint szociokulturális közegekről és a benne létező nyelvhasználoról adnak információt, meghatározott nézőpontból kiindulva, perspektivikus módon. Ugyanakkor a megközelítések nem kizárólagos volta kapcsán belátható, hogy például az *Édes Anna* szövegét vizsgálva egy szemantikai jellegű névtani vizsgálat mellett lehet relevanciája egy olyanoknak is, amely a névhasználatot mint a társas cselekvés színterét kutatja. Evidens, hogy az említett regényben jellegzetes példákat találhatunk az úr-szolga viszony nyelvi leképeződéseire, valamint ennek a viszonynak a különböző aspektusaira.

A novellák közül olyan szövegeket válogattam be a vizsgálatba, amelyekben valamilyen szempontból hangsúlyosak a név helyett álló elemek, az interperszonális metafunkció, a szereplők társas viszonyulásai. A novellák pragmatikai szempontú vizsgálata némi különbséget eredményezhet egy nagyobb szöveghez képest. A fentebb már említetteknek megfelelően a novellákban terjedelmi-műfaji okokból több a névtelenség és ezzel összefüggésben a névre vagy a név helyett álló elemre mint szociokulturális beágyazottságú nyelvi megnyilatkozásra való példa, ami műfaji, szövegtípushoz köthető különbségként is értelmezhető a terjedelmesebb regényszöveggel való összehasonlításban.

Tolcsvai Nagy Gábor szerint Kosztolányi alkotásai egyesítik a spontán élőbeszéd és a tervezett, monologikus írott szöveg mondatainak a jellemzőit (Tolcsvai Nagy 2013: 520). A létrehozott mondatok teljesek, ahogyan az a tervezett, monologikus, írott szövegekre általában jellemző, ugyanakkor jól áttekinthetők, könnyen feldolgozhatók, mint a spontán, dialogikus, beszélt szövegekben alkalmazott mondatok (Tolcsvai Nagy 2013: 520), ami támogatja ezekben a szövegekben az elsősorban a szóbeliséghez köthető megszólítások és említések vizsgálatát.

2. A megszólítások és az említőformák vizsgálata mint a névtani vizsgálatokat kiegészítő kutatás

A megszólítások és említőformák vizsgálatát azért tartom indokoltnak az írói névadás és névhasználat kutatása mellett, mert ezek olyan jelentéssel bíró nyelvi elemek, amelyek névvel vagy a név helyett állnak, így az író kezében a szereplők társas cselekvésének részeként fontos nyelvi jelenségek a történet alakításában, a szereplők egymáshoz való összetett viszonyainak az ábrázolásában.

A partner jelölésére szolgáló nyelvi elemek szociolingvisztikai változóként értékelhetők (Domonkosi 2002: 4), hiszen árulkodnak a megnyilatkozó és a befő-

gadó egymáshoz viszonyított életkoráról, társadalmi hierarchiájáról, ugyanakkor – ami pragmatikai megközelítésüket is indokolja – a diskurzus résztvevőinek társas viszonyulásairól, attitűdjeiről, illetve ezek alakulásáról és beágyazott megnyilatkozásokban való viselkedésükről is.

Domonkosi Ágnes a megszólítások és beszédpartnerre utaló nyelvi elemek vizsgálata során az önálló, általa szabadnak nevezett névszói nyelvi egységeken kívül kutatása tárgyává teszi a partnerre utaló összes nyelvi elemet, vagyis az igei személyragokat és a névszói személyjeleket is (Domonkosi 2002: 5). Mivel azonban jelen vizsgálat a megnevezésre, a névre és a név szerepében álló formákra koncentrálna, ezeket a toldalékokat külön nem vizsgálja.

Domonkosi megfogalmazásában a beszédpartnerre vonatkozó nyelvi elemek és megszólítások alapvetően abban különböznek más nyelvi elemektől, hogy elsődleges jelentésük mellett mindig van szociális jelentésük, a társadalmi viszonyrendszerben elfoglalt helyre utaló funkciójuk is (Domonkosi 2002: 52). Tehát amellett, hogy a megnyilatkozás résztvevői világrepresentációkat osztanak meg egymással, interperszonális kapcsolataikat is alakítják. Emellett használatukat tekintve az írói szándékok mentén szintén stratégiák állapíthatók meg, akár csak a névadás és a névhasználat írói felhasználását vizsgálva (vö. Páji 2016a), hiszen ezek a nyelvi elemek utalhatnak nemre (pl. *lányom, uram*), korra (pl. *az öregúr, idős Ebeczky Dezső, a kicsike*), társadalmi állapotra, szerepre, foglalkozásra (pl. *kedves tanár úr, Barabás doktor, a grófnő*), valamint a szereplő rokoni kapcsolatára (pl. *apus, kisleányom*).

Mindezek mellett azonban egyéb történetformáló eljárásokra is alkalmazhatja ezeket a szerző, amelyek a puszta névvel történő megnevezéssel nem minden esetben lennének kifejezhetők. Példának okáért a *Pacsirta* című Kosztolányi-regényben a *Weisz és társa* nevű díszműkereskedés nevét mint intézményszerű nevet a kisvárosi közösség nem csupán a boltra, hanem a tulajdonos Weisz úr megjelölésére is használja, utalva ezzel a bolt tulajdonosának a közösségben betöltött szerepére és társadalmi elismertségére. A tulajdonos beosztottjának megnevezése ugyanebben a közösségi funkció diktálta megnevezési rendszerben viszont már csak köznévvé történik, másodlagos, beosztotti szerepét reprezentálva a társadalmi hierarchiában, amely csak az adott szövegvilágban, Weisz úrhoz viszonyítva értelmezhető: „Weisz úr intett a szomorú, vézna alaknak, ki a bolt mélyében üzleti könyvek közé temetve üldögélt, lepkelággal világított üvegkalitkájában. Az kijött, a kirakatba osont, hozta a táskát, létrára mászott, új táskákat emelt le, és panaszos orrhangon megjegyzett valamit. Ő volt a *Társ*, az elkallódott, a félreismert, mellőzött Tehetség, kinek nevét nem tudta senki, és savanyú arcára a gyomorhaj volt írva” (Kosztolányi 1923/1999: 66). Ezen a ponton ezek a vizsgált nyelvi elemek összefüggnek a névtelenséggel mint rendkívül összetett és sokrétű funkcióban alkalmazható írói névadási stratégiával (vö. Korompay 1999; Slíz 2007; Farkas 2014; Páji 2016a). A fent idézett ötletet hasznosította korábban Kosztolányi az 1921-es megjelenésű *A rossz orvos* című kisregényben is, amikor a főszereplő István a *Kalmár és Társa* című fűszerkereskedésről elmélkedik ugyanebben a témában (vö. KDE. 512).

A novellák esetében Kosztolányinál – de feltehetőleg ez igaz általában véve a novella műfajára más szerzők kisprózai szövegeit tekintve is – gyakran találkozhatunk a névhasználati jelenséggel, hogy csak a főszereplő visel nevet, a mellékszereplők megnevezése például csak a főhőshöz viszonyított rokonságra utaló köznévi megnevezéssel történik, amely az adott szövegvilágban, a megnevezett főszereplőhöz viszonyítva értelmezhető, vagy valamilyen jelzős szerkezettel, ami a megnevezett egy-két tulajdonságát, például foglalkozását, társadalmi rangját domborítja ki (pl. *egy bácskai földbirtokos* – a férj az *Erzsébet* című novellában; *fia, az anya* – több szöveg esetében is). Kosztolányinál számos rövidebb terjedelmű novellában látunk erre példát, így például a *Kártya*, a *Pokol* vagy az *Erzsébet* címűekben. A *Szegény kis betegből* pedig még a főszereplő gyermek neve sem derül ki, hiszen a történetben egyedül betegsége és az ahhoz köthető családi kis zsarnok szerepe, valamint az ennek eredményeképpen bekövetkező tragédia iránti közönyössége tematizálódik (KDE. 226–31; Páji 2016a: 88).

3. A lehetséges pragmatikai szempontok alkalmazása a megszólítások és említőformák kutatásában

Ha a vizsgált novellákban előforduló nevek, említőformákra és megszólításokra mint a megnevezés lehetséges változataira tekintünk, akkor nem nehéz elképzelnünk ezeket egy fokozati skálán vagy egy kontinuum mentén, amelynek egyik végén a névtelenség és a névmási utalás, a másik végén pedig a névvel és a név mellett álló közszoói névkiegészítővel történő megnevezés áll. A két végpont között képzelhetjük el a közszoói megnevezés különböző típusaival történő nyelvi utalást, míg a névvel és a névkiegészítővel való megnevezés a névvel történő azonosításhoz képest az attitűddeixis révén még többletinformációt is hordozhat a névhasználónak vagy az említett szereplőnek a megnevezetthez a megszólításban vagy említésben reprezentálódó viszonyáról (pl. *méltóságos úr*; *édes fiam*, *kedves ügyvéd úr*).

Az egyes megszólítások és említőformák kategorizálása kapcsán fontos megjegyezni, hogy ezek a nyelvi elemek nemcsak többemlékűek lehetnek, hanem egyúttal többféle szociológiai változóra is utalhatnak. Például a *kedves tanár úr* megszólítás, amelyet Ebeczky Dezső használ Novák Antalra az *Aranysárkányban*, utal a megszólított foglalkozására, nemére, társadalmi megbecsültségére, a megszólító megszólítotthoz való érzelmi viszonyulására. Tágabb szövegkontextusban a történetet ismerő olvasó azt is tudja, hogy Novák Antal tanította Ebeczky Dezső frissen érettségizett fiát, így a *tanár úr* megszólítás olyan kifejezés, amelyben a társas viszonyulás deiktikus centrumát a beágyazott megnyilatkozó a jelen nem lévő harmadik személyre, az ifjabb Ebeczky Dezsőre helyezi át. Azaz az ügyvéd olyan megszólítással él, amelyet fia is mondhatna a tanárnak, utalva arra, hogy az ügyvéd ebben a minőségében, tanári szerepében érintkezhetett leginkább Novák Antallal. Érdekesség, hogy a kifejezés a diskurzus jelen idejéhez viszonyítva időben is perspektivikus, korábbi állapotot idéz meg (bár ez explicit módon az adott szituációban a megszólítás tekintetében nem jelölt), hiszen az ifjabb Ebeczky Dezső az érettségi letételét követően már nem feltétlenül illeti Novák Antalt a korábbi tanár-diák viszonyt megidéző

tanár úr megszólítással. Ez olyan használat, amikor a megszólításban egy másik személy nézőpontja reprezentálódik (Domonkosi a fentebb már említett *nézőpontváltó megszólításátvitel* terminust alkalmazza a jelenségre [Domonkosi 2002]).

A fenti példa igazolja, hogy bár a különböző kategóriák megállapítása fontos lehet a megszólítások és az említőformák besorolása céljából (vö. pl. Imréné 2003; Vácziné Takács 2009), fontos látni azt is, hogy egy-egy ilyen nyelvi elem több kategóriába is besorolható: többé-kevésbé nyitott kategóriák metszéspontjában, a kategóriák halmazában helyezhető el.

A megszólítások és említőformák vizsgálatát tekintve az sem elhanyagolandó szempont, hogy jelen dolgozat kétféle funkcióban szereplő nyelvi elemet vizsgál. Bár a regények és a novellák szövegében természetesen minden megnyilatkozás az írónak tulajdonítható, a fikcióban, a regény belső szövegvilágában azonban elkülönítendő a szereplőknek tulajdonítható, beágyazott és idézett dialógusokban megjelenő megszólítások és említések. Míg a narrációban történő említés inkább köthető egy bizonyos szempontú elbeszélői szöveghez, az írói stratégia részeként utalva az elbeszélő elmondottakhoz való viszonyulására, ugyanakkor a kiindulópontok áthelyezése révén megjeleníthet szereplői viszonyulást is. Gyakori eljárás Kosztolányi szépprózai szövegeiben, ahogyan általában a tervezett szépirodalmi szövegekben is, hogy a narrációban a szereplők nézőpontjából reprezentálódó lehetséges megszólítások mennek át a narrációba említőnévként. Az a kiindulópont, amelyből a megnyilatkozás térbeli, időbeli, személyközi viszonyai reprezentálódnak, az úgynevezett referenciális központ áthelyeződik a szereplőre. Ezt láthatjuk például a *Pesztra* című Kosztolányi-novellában, ahol a főszereplő kislány által foglalkozásának és társadalmi állapotának megfelelő, a munkaadóra használható említések mennek át a leíró-magyarázó narrációba is a szóban forgó szereplőkre használt említőformaként: „nagy, komoly írások, csupa vonal és csupa fontos szám, az *úr* munkája, aki reggel korán a hivatalba megy. Azután a fehér pamlagon két selyemszoknya, kék és sárga, a *nagyságos asszony* ruhája. [...] Ezen a reggelen különösen csodálkozott egy vastag aranypénzen, mely lila bársonyokban volt elrejtve. Vigyázva megnézte elől-hátul és elgondolta, milyen jó az *uraknak*, akik az aranyat ily nagy darabokban tartogatják itthon” (KDE. 64).

4. A megszólítások és említőformák az *Aranysárkányban*

A megszólítások és az említések egymással összefüggő lehetséges kategóriáit a fent elmondottaknak megfelelően, aktuális megvalósulásonként több kategóriába sorolhatónak tartom a dolgozatban alkalmazott pragmatikai szemléletmód alapján, így jelen dolgozatnak nem célja az egyes kategóriák minél pontosabb megállapítása és a szövegben található minden egyes ilyen típusú nyelvi elem besorolása. Ehelyett jellemző írói eljárásokat, valamilyen tekintetben szemléletes példákat igyekszem bemutatni és elemezni, a kontextus és a kotextus alapos vizsgálatával összekapcsolva, így megállapítva a megszólítások és az említőformák sokrétű szerepét és hatását a vizsgált szövegekben.

4.1. A főbb vizsgált jelenségek

Elsőként az *Aranyrákány*ban található megszólítások és említések néhány jellemző példáját mutatom be. Ezek jól illusztrálják, milyen összetett és az egész szöveget átható viszonyok ábrázolására képes őket használni az író, miközben a történet elbeszélő jellegű ábrázolása mellett a beágyazott szereplői megnyilatkozásokon keresztül a résztvevők társas viszonyait is fenntartja, és dinamikusságukban ábrázolja. A vizsgált szöveg változatos példaanyagot szolgáltat, mert az események előrehaladtával dinamikus változásában megjeleníti a korabeli tanár-diák viszonyt az érettségi előtt és után, a diákok egymás közötti, valamint a tanárok általi érettségi előtti és utáni megszólításait, valamint betekintést kaphatunk a diákok által a tanároknak használt ragadványnevek, említőnevek „rendszerébe” is. Mindezek mellett a regényben többféle informális viszony megszólításait és említőneveit is vizsgálhatjuk, például a tanárok egymás között használt megszólításait, Novák Antalnak és lányának, Hildának az egymásra alkalmazott nyelvi kifejezéseit, Novák Antal és Pepike unokaöcs-unokanővér rokonsági viszonylatban használt megszólításait, valamint a bukott diákok egymásra alkalmazott közösségteremtő nyelvi kifejezéseit.

Beszédesek azok az életkori és élettapasztalatbeli vélt vagy valós különbségeket tükröző nyelvi kifejezések is, amelyeket Novák Antal és az idősebb barátnő (eredetileg Hilda elhunyt anyjának barátnője), Flóri néni használ a Hildával való kommunikációban.

4.2. Az életkorra történő utalás a megszólításokkal és említőformákkal

Hilda szökése után kiderül az olvasó számára (Novák Antaltól tudjuk meg), hogy a lány még tizenhét éves sincs. Az, hogy Hildát az egyéb felnőttkori szereplők, de még maga az apja is a gyermekkor és a felnőttkor határán lévőnek, de mégis inkább még gyermeknek gondolja, igen gyakran reprezentálódik a szövegben megjelenő megszólításokban. Emellett természetesen ezek a nyelvi kifejezések attitűddeként is működnek, emotív funkcióval bírnak, érzelmileg motivált megszólítások, ugyanis kifejezik Novák Antalnak a lányához való érzelmi viszonyulásait, aktuális szituációban megnyilvánuló értékelését is. Novák Antal *kislányomnak, kisleányomnak* szólítja leggyakrabban Hildát, de az apa említett, aggodalommal vegyes dilemmája lánya érettségére vonatkozóan már regénybeli első közös jelenetükben tematizálódik: „Milyen rendetlen vagy. *Kislány, nagylány*. Lompos vagy. Nem szégyelled magad?” (AS. 38). Novák Antal nemegyszer használ a lányára olyan kifejezést, amely a felnőtt nézőpontjából kissé feddőleg minősíti, ugyanakkor infantilizálja is a lányát: „Te kis *holdkóros* – megfenyegette. – Ne tedd tönkre a szép, fiatal életed” (AS. 110); „A tésztahoz alig nyúlt. – Nem jó? – érdeklődött Novák. – Karbolízú. – *Csacsi* – felelte az apja mosolyogva” (AS. 42). A Novák által Hildára alkalmazott sokféle megszólítás is hangsúlyozza kapcsolatuk bizalmasságát, ami a történet szempontjából Novák részéről a társas viszonyulás tekintetében kifejezhet egyfajta ellensúlyozást is, hiszen az elbeszélés előrehaladtával megromlik a viszonyuk. Domonkosi hangsúlyozza, hogy

minél bizalmasabb egy kapcsolat, annál többféle megszólítás használható a partner megnevezésére, ráadásul az aszimmetrikus viszonylatokban a fölérendelt fél általában többféle megszólítási módot használ (Domonkosi 2002: 66).

Hilda mindig *apus*nak nevezi Novákot, ami játékos és bizalmas, ugyanakkor szintén kissé egy gyerektől elvárható megszólításként hat, ez lehet rögzült, kisebb kora óta használt kifejezés. Novák Antalhoz hasonlóan Flóri néni is gyakran él a Hildával való kommunikációban a lányra mint gyermekre utaló minősítő kifejezéssel (vö. Vácziné Takács 2009: 321): „Ugyan, *te számár*” (AS. 44), „Ó, *de bolond vagy, Hilda* [...] Nem lehet bírni veled” (AS. 45). Flóri néni nézőpontja, a társas viszonyulásra vonatkozó, áthelyezett referenciális központként megjelenik a narrációban is, méghozzá életkorra utaló említő forma révén: „Mióta Novák megtiltotta, hogy a *fiatalok* találkozzanak, nem bírta elviselni szenvedésüket, megesett rajtuk az ő jó szíve. Szerette a *fiatalokat*, kik helyette élnek, s a fiatalságot, mely már elröpült fölötté” (AS. 45).

A Hildával való találkozáskor Flóri néni úgy utal magára, hogy a megnevezésben Hilda nézőpontja jelenik meg a társas viszony deiktikus centrumaként, mint ahogyan ez a kisgyerekekkel való kommunikációban figyelhető meg felnőttek részéről: „Hilda, mindent mondj el a *Flóri néninek*” (AS. 44). Hilda se nem gyermek, se nem felnőtt státusa a vendégségben is megmutatkozik; ugyan már nem ültetik a „macskaasztalhoz”, mint két évvel korábban, a nagyokkal étkezik, de nem tekintenek rá még igazi felnőtt hölgyként: „üdvözölte Ábris igazgató nénit meg Nyerge nénit, *ő köszönt először* a tanároknak is, kik *jöttére nem keltek föl*. Nem jutott eszükbe, még a legényember helyetteseknek sem, hogy ez a *kis fruska* több figyelmet érdemelne, olyan kedvességet, mely már a nőket illeti meg” (AS. 61).

4.3. A személyközi viszonyok megjelenítése a megszólítások és említőformák révén

Jól megfigyelhető a megszólítások terén is, hogy kevés olyan szereplő van a regényben, akivel igazán bizalmas viszonyt ápol Novák Antal, akiben igazán megbízik. Ilyen szereplő a regényben Pepike, Novák hajadon unokanővére. A narráció is utal rá, hogy a pártában maradt Pepikére a rokonok mint afféle mindenese segítségre tekintenek. Ez kifejeződik a vele szemben használt megszólításokban is, amelyekben a Pepike megnyerésére irányuló, érzelmkifejező kedveskedő kifejezések szerepelnek: „Ő már megszokta, hogy a rokonok csak akkor keresik, amikor baj van, vagy valamit kérnek tőle: »*Pepike, lelkem*, nem jönnél el?« »*Pepike, édes*, képzeld, a kislányomnak kanyarója van, lakj nálunk egy darabig.« »*Pepike, szívem*, jöjj el a lakodalomba, segíts kicsit a konyhában»” (AS. 165).

Hasonló kifejezéseket használ Novák Antal is nőrokonának megszólítására (*szívem, lelkem, Pepikém*), és bár ő is Hilda eltűnése után hívja magához, ennek ellenére sincs oka az olvasónak azt feltételezni a kontextus alapján, hogy ne lenne közöttük igazi szeretetteljes rokon viszony. Pepike leggyakrabban *Tóniként* szólítja meg Novákot. Ez a családias becéző forma a diákok általi használatban válik érdekessé. Ők természetesen csak egymás között említik így Novákot, de a kissé

gúnyos, ironikus beczésnek éppen a bizalmassága utal arra, hogy bár a tanár-diák viszony hierarchikus és formális, a diákok szinte úgy ismerik már Novákot, mint egy barátot vagy családtagot: „Micsoda egy muris dolog: *Tóni* ágyban fekszik iskolaidő alatt is. Halála kacagták magukat” (AS. 34). Ezzel az említéssel a diákok az egymás közötti interakciók során tulajdonképpen a tanár-diák hierarchikus viszonyban reprezentálódó elvárt távolságtartó, tiszteletteljes társas viszonyulást sértik meg implicit módon.

A narrációból értesülünk arról is, hogy a diákok két „csúfnevet”, ragadványnevet használnak Novákra, de ezek nem időtállóak, mert egyik sem tudta igazán megragadni a tanár valamely egyértelműen azonosító jellegzetességét: „Két csúfnévvel is rendelkezett, jelül annak, hogy egyik se ragadt rá, s nem tudták eltalálni az igazit. *Kobaknak* hívták a szép koponyája miatt, és *Butykosnak*, nem tudni, miért. Az iskolából távozó diáknemzedékek nem is adták át az ifjabbaknak, mint a többi tanárokét, kiknek modorosságát szerencsésen és maradandóan megbélyegezték” (AS. 33). Ez a szövegrészlet utal a megnevezésnek arra a tulajdonságára, hogy a névben a megnevezettnek csak egy-egy tulajdonsága reprezentálódhat, és idővel annak a konkrét motivációja is feledésbe merülhet a nevet használó vagy csak ismerő közösség számára.

A másik olyan szereplő Pepike mellett, akit kifejezetten kedves megszólításokkal illet Novák, és az érettségi után a társadalmi közelséget, a közelítő viszonyulást fejezik ki hozzá intézett megszólításai, az az egyik, őt meglátogató, frissen érettségizett tanítványa, Glück Laci: „...jőjjön *Laci fiam*”, „Tessék, *édes fiam*, jőjjön be, ide”, „De *kedves fiam*...” (AS. 211, 218). Megveretése után Novák Antal nehezen, de rászánja magát, hogy elmenjen Ebeczky Dezső ügyvédhez. Az ügyvéd a már fent említett „*kedves, jó tanár úr*”, „*aranyos tanár uram*” kifejezést használja rá többször, míg ezt Novák a pozitív viszonyulás érzékeltetésére „*kedves ügyvéd úr*” kifejezéssel viszonzozza, amikor arra kéri Ebeczkyt, hogy bizalmasan kezelje az ügyét (AS. 248).

A kedveskedő, bizalmas viszony és megszólítás összefüggő voltára jó ellenpélda a tanár-családok által tartott „kedélyes összejöveteleken” a tanárnék egymás között alkalmazott, kényszeredett *édesem* megszólítása, amely a tettettett érzelmi viszonyon kívül egyenrangú szerepükre is utal impliciten, férjük társadalmi szerepéből fakadóan. A narráció jól ábrázolja a megszólítás mögött meghúzódó valós viszonyulását: „»Édesemnek« hívták egymást, de ha megláttak egy teafőzőt, egy cifra kést, mely nekik nincs, elszomorodtak, s hazamenvén szemrehányást tettek uruknak, hogy ők semmit sem vesznek, és mindaddig nem nyugodtak, míg be nem szereztek” (AS. 61).

A diákok és a tanárok magázzák egymást a tiszteletet megkövetelő és a hierarchikus viszonyt nyelvileg leképező formális közvetlen interakciókban, valamint az érettségiig az egymásra alkalmazott megszólításokban is tartják az őket kötő alá-fölé rendelt, a tiszteletet nyelvi kifejezésekben és egyéb gesztusokban is kifejező viszonyt. Jól illusztrálja a tanárok közötti különbséget és azoknak a diákok körében történő eltérő megítélését, hogy Novák nem kiabál velük, mégis félnek tőle, Fóris viszont nem éppen tiszteletteljes, fölérendelt pozícióját kihasználó minősítő kifejezésekkel illeti őket a becsengetés előtti sárkányeregetéskor: „*Csürhe*.

És ezek a nagy kamaszok is. *Vén szamarak*. A nyolcadik. Persze, a nyolcadik. Szégyelljék magukat” (AS. 21). Novák a regénycselekmény folyamán egyszer ragadtatja arra magát, hogy több ilyen minősítő kifejezést használjon egy diákra, Liszner Vilire. Tulajdonképpen ez a nagyon kérdéses, többértelmű jelenet képezi a regény tetőpontját, amelytől kezdve már a végkifejlet felé halad a cselekmény. A jelenet többféle nézőpontból történő olvasatot is lehetővé tesz, az író által a jelenetben közvetített beágyazott megszólítások pedig jól érzékeltetik a továbbiakban még inkább elmérgesedő tanár-diák viszonyt. A jelenet egy olyan megszólítással kezdődik, amely még nevetésre enged okot a diákok körében, ugyanis Novák *Liszner Vilmos* néven szólítja fel Vilit felelni. A derűtség oka, hogy ezt a hivatalos megnevezést a diákok egymás között sohasem használják Vilire: „Enyhe derűtség suhogott át az osztályon, melyet Novák nem értett. Nem *Liszner Vilmos* volt az, hanem *Liszner Vili*, a *Vili*. Ki nevezi azt *Liszner Vilmosnak*” (AS. 115). A felelés során Vili nem tud a kérdésekre válaszolni, és tetszőleges témát sem tud kiválasztani a tananyagból, így egy idő után Novák Antal elveszti a türelmét, a megszólítások terén is kifejezi fölérendeltségét: „Mibe zavarodott bele, *fiam*? Hisz eddig még ki se nyitotta a száját” (AS. 118). Novák további türelmetlenkedésére Vili, igaz, csak magában és félhangosan, de tegező formákkal illeti Novákot, csak kimondatlanul, de a tegező formával megsérti a hierarchikus, a társadalmi távolságot eredetileg nyelvileg is leképező viszonyt: „*Neked* minden olyan egyszerű. [...] *Neked* minden érdekes” (AS. 119–20). Amikor Novák megszegyeníti Vilit a többiek előtt, Vili udvariasan, de az egyenlőtlen viszonyra utaló *tetszikelést* használva megkéri, hogy ne tegye ezt: „...ne *tessék* engem neveltségessé tenni, *tanár úr*. Nem bírom, nem bírom” (AS. 125). Novák azonban még inkább dühödött lesz a kérés hallatán, és a következő minősítő kifejezéseket tartalmazó párbeszéd játszódik le közöttük: „– *Szemtelen*. – Nem vagyok *szemtelen*. – *Bikfic*. – Nem vagyok *bikfic*. – *Melák*. – Nem vagyok *melák*. Mindenkiben megfagyott a vér. Zöldy se mert már röhögni. Ilyen jelenetek azelőtt sohase fordultak elő Nováknál, legfőlebb Fórisnál” (AS. 125). „– *Óriás* – csúfolta Novák és végignézte –, *Achilles*. Csak a tudása is ekkora volna. *Hústorony*. – Ezt ne mondja nekem a *tanár úr* [...] *Ne tessék* engem bosszantani [...] *Tessék?* Azt hiszi, félek *magától*? Nem félek. *Őn* akar érett lenni? *Éretlen*” (AS. 125). Az óra után távozó Novák Antalt, mikor már nincs jelen, újra tegező nyelvi elemekkel szólítja meg Vili, ekkor azonban már ki is mondva azokat: „*No megállj*, ezért még *szorulsz*. Csak letegyem az *érettségét*” (AS. 126). A sikertelen érettségi után Vili a társas viszonyulást megsértve nem köszön Nováknak, következő találkozásukkor csak sapkájához érinti ujját, Novák pedig a bizalom legalább részleges helyreállítása céljából ugyanekkor a *szervusz* tegező köszönőformával viszonozza azt (AS. 175), amely ugyan csak impliciten, de utalhat a megváltozott, intézményen kívülivé vált viszonyukra és Novák közelítő viszonyulására.

A bukott diákok olyan túlzó és sértő minősítő kifejezéseket használnak Novák Antalra, mint a *piszok fráter*; a *közönséges gyilkos gonosztevő*, az Ostor nevű szennylap pedig a *sötét tanbetyár* megnevezéssel illeti.

A diákok egymás között leginkább a családnév + becenév alakokat használják, és ezek mennek át a narrációba is (pl. *Huszár Bandi*, *Liszner Vili*, *Glück Laci*, *Varjas Jóska*), de az is előfordul, hogy valamelyik diákszereplőt inkább csak a csa-

ládneven emlegetik (pl. *Jámbor, Zöldy*). Egy-egy diáknak ragadványneve is van, például a *Packa* és *Petőfi* néven emlegetett diákokat csak ezen a két néven ismerjük meg. Feltételezhető, hogy az első is ragadványnév. Jellemző, hogy ifjabb Ebeczky Dezső, akit túlzottan komoly és eminens volta miatt nem kedvelnek diáktársai, semmilyen becéző nevet nem visel, implicit módon kifejezve ezzel a diákok vele szemben tanúsított távolságtartását; egyedül az apja emlegeti Novák Antalnak a fiához való érzelmi viszonyulást bennfoglaló *Dezsőke* néven. Érdekes viszont, hogy egy fiatal tanárnak, aki közel áll a diáksághoz, van becéző neve is a társadalmi közelség és a pozitív társas viszonyulás nyelvi leképeződéseként: „*Biró Gyurka* volt, az *áldott, angyali Biró Gyurka*, minden diák pártfogója, ki az összekötő kapcsot alkotta tanári kar és ifjúság közt, a magyar nyelv tanárja” (AS. 76). Ez a mondat arra is jó példa, hogy az író által alkalmazott említőforma alkalmas lehet például a közösség, jelen esetben a diákközösség rokonszenvének a kifejezésére is. Gyakori az az eljárás, hogy az író nem beszélgeti szereplőit, hanem a narrációban tükrözi véleményüket, gondolatukat, viszonyukat egy másik szereplőhöz azzal, hogy a társas viszony deiktikus kiindulópontját áthelyezi rájuk. A továbbiakban a megszólítás fontosságára irányítja a figyelmet az elbeszélő, mert míg a többi tanár magázza a diákokat, addig „*Biró Gyurka mindenkit tegezett*” (AS. 76).

Hilda és Csajkás Tibor tegeznek egymást, de a gyakori találkozók megszakadása után, amikor az utolsó találkozó alkalmával, az érettségit követően Tibor a végső búcsúra megy Hildához, a komolyság és a távolság érzékeltetésére magazzák egymást, utalva kapcsolatuk megváltozására és a távolodás kifejezésére. Hilda így köszön el tőle: „*Isten vele*” (AS. 145). Amikor azonban Hilda kéréllőre fogja a dolgot, már újra tegező formát használ, utalva a kapcsolat bizonytalanságára, a helyzet el nem döntött voltára is: „*Ne menj el! Vigy magaddal!*” (AS. 146).

Az érettségi eredmények kihirdetése után a főigazgató már az *uraim* megszólítást alkalmazza az érettségizett diákokra, és a narráció is kiemeli ennek a megszólításnak a kiérdemlését: „*Uraim, uraim. Halljátok-e? Kéjes, borzongató érzés ez [...] Már urak vagytok, urak mindnyájan. Te is, Zöldy, hiába röhögsz ott, nyomorfi, te is úr vagy, az istenfádat*” (AS. 148).

4.4. A névtelenség az *Aranysárkányban*

Névtelenségre, egyfajta névtabura is találunk példát a szövegben. Az első eset, amikor Hilda ellátogat Flóri nénihez, hogy ott találkozhasson Tiborral. Ebben a jelenetben a találkozó titkossága úgy jelenik meg, hogy a párbeszédükben Tiborra utalva nem mondják ki a nevét, csak névmási formával, deiktikus elemekkel utalnak rá: „*Találkozni kell vele. – Itt? – Idejön. [...] – Mondd, nagyon szeretitek egymást? [...] – Ma láttam. – Mikor? – Délben. Erre ment. Bizonyosan téged keresett*” (AS. 44). A név elhallgatását tekintve ehhez hasonló az a jelenet, amikor Novák Antal azon kapja Tibort, hogy titokban náluk tartózkodott. Ekkor Novák Antal Tiborhoz szólva nem mondja ki Hilda nevét: „*Ez bűn önmaga ellen, énelle-nem – és ezt már gyorsan mondta –, bűn őellene is*” (AS. 89).

A fent idézett példaanyag jól igazolja, hogy egy regényben milyen sokrétű szerep juthat a szerző által a társas viszonyulás ábrázolására és dinamikus változására alkalmazott megszólításoknak és említőformáknak. Ez a műfaj lehetővé teszi, hogy tágabb szövegösszefüggésben alkalmazza ezeket az író, implicit módon részletesen ábrázolja a szereplők viszonyát ezekkel a nyelvi kifejezésekkel is.

5. A megszólítások és az említőformák a novellákban

Ugyan a novellákban használt megszólítások és említőformák jellegükben nem térnek el a nagyobb terjedelmű szövegekben alkalmazott hasonló nyelvi elemektől, de az megállapítható, hogy a rövidebb szövegekben kevesebb az író lehetősége, hogy megszólításokkal és említőformákkal árnyalja a szereplők viszonyát. Ennek ellenére azonban egy-egy ilyen kifejezés alkalmazása beszédes lehet a novellákban is.

Az *Öregurak* című novellában a narrációban használt említőnevek között hangsúlyosak az életkorra utalók, mint a „két félénk, különös öregecske” (KDE. 204) vagy a „két öreg” (KDE. 205) típusúak, harmonizálva a novella témájával, amely röviden leginkább a letűnt ifjúság keresésében, visszaidézésében ragadható meg. A két főszereplő, a filozófus Mózes és a botanikus Dániel a fiatalkoruk óta megszo-kott néven szólítják egymást. Ezt a történetelemet Kosztolányi az írásaira olyannyira jellemző „neves”, névre vonatkozó megjegyzéssel, metapragmatikai reflexióval emeli ki: „Furcsa, hóríhorgas, kopott fiú volt ez a Dani, aki *úgy viselte diákos nevét*, mint egy kinőtt nadrágot. Csak ő öregedett meg, a *neve* nem” (KDE. 205). Az imént idézett mondatok a *Pacsirta* című regény szintén metapragmatikai jelzéssel élő szövegrészletét idézik meg: „Azóta a *név* rajta ragadt, és *viselte*, mint kinőtt gyermekruhát” (Kosztolányi 1923/1999: 12). Ahogyan a novellákra jellemző, a mellékalakok ebben a történetben is foglalkozásuk alapján vannak megnevezve, keresztnévük sem a történet szempontjából, sem a főszereplők számára nem fontos, csak jellemző társadalmi szerepük áll név helyett, jelezve, hogy nem közeli ismerősei a szereplőknek: *ősjogász, fűszerkereskedő, gyógyszerész*. A gyógyszerész kedvesének szekrénybe karcolt neve mellett (*Malvin*) kivételt képez ez alól az a *Mari* nevű lány, akit vendégségbe hívnak. Ebben az esetben a névazonosság, fiatalkori vendégük nevével való azonosság kelti azt az illúziót az öregurak számára, hogy sikerült megidézni fiatalságukat. „– És képzeld, hogy hívják? – Csak nem... – De Igen. *Marinak* hívják. – Lehetetlen. Hisz ez mesés. Nem fért be a fejükbe, hogy ezt is *Marinak* hívják. Egy tündérrege minden bűbája szunnyadt ebben a *névben*” (KDE. 213). A fiatalság-öregség kontrasztot erősíti a szövegben, hogy Mari leginkább *lánycént* említődik a narrációban, míg a főszereplőket a fentebb már említett *öreg* megnevezéssel illeti az elbeszélő.

Hogy a történet mellékszereplőinek társadalmi szerepe, karaktere fontosabb a novellában, mint konkrét személye, azt az alábbi jelenet szemlélteti, amely egy újabb, névhasználatra vonatkozó, metapragmatikai tudatosságra utaló, reflexív kijelentést tartalmaz: „– Nézd csak a piros kislányt a piros labdával, a piros napernyővel – kiáltott Mózes. – Emlékszel még rá? Minden reggel meglestük egyszer, hogy nyitja ki liliputi napernyőjét a napsugarakban. Akkor kilencéves volt. Mos-

tan is annyi. *Ne keresd, hogy kicsoda, ne kérdezd a nevét, nincsen is neve és kora sincs, mindig volt és mindig lesz s mindig ugyanaz*” (KDE. 216).

A *Verpeléty* című szövegben az elbeszélő képzeletbeli megszólításokat intéz az általa a pályaudvaron hallgatott két beszélgetőhöz, valamint a számára teljesen ismeretlen, a két beszélgető által említett Verpelétyhez (KDE. 274–9). Ahogyan a beszélgetést hallgatja az elbeszélő, az alábbi mondatot olvashatjuk mint gondolatbeli monológot: „Úgy döngötte, hogy biztosan belefájdult a szegény-szegény, hektikás melle, zörgött is, mint valami rossz harmonika. Szerette volna megfogni a kezét: ne bántsa magát, *tanító úr*” (KDE. 275). A Verpeléty felkeresésén gondolkodó elbeszélő egymással ellentétes lehetőségeket vet fel: hogyan jelenhetne meg nála, egyúttal hogyan szólíthatná meg. Gondolkodik az udvarias, ismeretlentől elvárható bemutatkozáson: „Leghelyesebbnek látszik az, hogy úgy, ahogy vagyok, felkeresem őt, megmondom igazi *nevem*, és elárulom neki, mit láttam. *Igen tisztelt tanfelügyelő úr*; ismerem önt hírből, méltányolom pedagógiai érdemeit” (KDE. 277). Másik lehetőségként arra gondol, hogy ráront, és megöli, esetleg újságíróként látogatja meg, és ráijeszt. Ehhez az elképzeléshez indulatos képzeletbeli megszólítások kötődnek, amelyek az ismeretlenhez való lehetséges társas viszonyulásokat konstruálják meg újra meg újra: „Halj meg, *zsarnok*. [...] *Vérszopó tirannus, özvegyek és árvák sanyargatója, ártatlanok hóhéra*, most elpusztulsz [...] kilyukad a hájad és szétfröccsen a véred, *címeres gazember*. [...] Mondd, *tata*, mi van azzal a szegény tanítóval? Kírom a *neved* az újságomba, a tollamra tűzlek mint egy beteg legyet” (KDE. 277–8). A történet végén az eszmefuttatást azzal zárja az elbeszélő, hogy tulajdonképpen nincs semmi köze a két tanítóhoz, így hát elbúcsúzik tőlük, lezárja az elképzelt lehetőségek latolgatását: „*Isten veletek*, két tanító, *te sovány és te is, kövér*” (KDE. 279). Az elbeszélő képzeletében különféle bizalmas pozitív és negatív minősítő, társas viszonyulás tekintetében távolító és közelítő megszólítások tarkítják a valóságban létre nem jövő beszélgetést. A valódi helyetti képzeletbeli bizalmasságot hangsúlyozza, hogy az elbeszélő számára a történet szerint nem derültek ki a beszélgetőtársak nevei, csak *sovány* és *kövér tanító* megkülönböztetéssel illeti őket.

Kosztolányi szépprózai szövegei között gyakran találunk olyat, amely a fentiekhez hasonlóan valamilyen módon reflektál a szövegben felbukkanó névre vagy névviselésre, de olyan is akad az életműben, amelyben a tegeződés-magázódás kérdésköre mint szociokulturális megnyilvánulás, mint interperszonális kapcsolatteremtő funkció tematizálódik. Ilyen többek között a *Hínár* című novella, amelyben az egyik főszereplő neve már az első mondatban kiderül: „*Ágoston*, mikor bement a kávéházba, meglepődve látta, hogy a törzsasztalánál valaki ül” (KDE. 394). A szöveg érdekessége, hogy a másik fél nevének hiánya, a karakter meghatározatlansága, idegensége végig megmarad a szövegben, leginkább *ismeretlen úrként*, *idegenként* említődik (KDE. 395), éreztetve Ágoston óvatos társadalmi távolságtartását, amely nyelvileg is leképeződik a történetben. A szöveg azzal, hogy Ágoston nem emlékszik az idegen úr nevére, mintha azt sugallná, hogy a főszereplő igyekezne elfelejteni, figyelmen kívül hagyni a pusztán jelenlétével zavaró idegent, azaz a szerző egy fentebb már említett jellegzetes „neves”, metapragmatikai tekintetben reflexív megjegyzéssel érzékelteti a szereplők személyközi viszonyát: „*Nevét* már elfelejtette, de egyáltalában nem fontos, soha életében sem akarta megjegyezni” (KDE. 396). A távolságtartást és „az ide-

gen” személyének kellemetlen voltát, valamint esetlegességét Ágoston szemében jól érzékelteti a magázódásból tegeződésbe való átlépés nehézsége, amely utal a kapcsolat bizonytalanságára és Ágoston távolságtartó társas viszonyulására. Tolcsvai Nagy jegyzi meg a magázó formák kapcsán, hogy sajátos esetet képeznek, ugyanis egyszerre mutatnak közelre és távolra a beszélő és a megszólított közötti távolság érzékeltetésére (Tolcsvai 1999: 157). Egy alkalommal, amikor „az idegen” véletlenül letegezi Ágostont, a kialakuló kényszerű helyzetben az illem érdekében elkerülhetlenné válik a tegeződés felajánlása: „Érzem, hogy háborgatlak – és itt elpirult a tegező nyelvbötlés miatt –, bocsánatot kérek, azt akartam mondani, hogy háborgatom. Kínos zavarukban mind a ketten elnémultak. Ágoston engesztelően nyújtotta feléje kezét: »– Én vagyok az idősebb. Este az ágyban, alvás előtt, dühtől fulladozva gondolta el, mit tett«” (KDE. 397). A helyzet bizonytalan és kényszeredett voltára utal a történetben, hogy a tegeződést egyértelműsítő, felajánló beszédaktus nem olvasható a történetben, csak a kéznyújtás verbálisan meg nem erősített gesztusa utal rá. A narráció érzékelteti, hogy a magázódásról a tegeződésre való áttérés igen komoly lépés furcsa „barátságukban”, hiszen akit korábban észre sem akart venni Ágoston, most a tegezés gesztusa révén kell közelebb engednie magához: „Sokáig nem *tegeződtek*. A *tegeződés* olyan, mint a szerelmi vallomás. Elvben már minden megtörtént, csak arról van szó, ki nyújtja először csókra a száját. [...] röstellték a bizalmasságot, gyermekesnek találták, hogy minden mondatot »*te*«-vel vagy »*kérlek alássan*«-nal kezdjenek, inkább óvatoskodtak [...] Ágoston most már csak azért is eljárt a kávéházba, hogy tisztázza a kérdést. Egy napon szint vallott. Nyíltan *tegezték* egymást, az összecsapó szerelmesen marcangoló hevével. Új korszaka volt ez barátságuknak” (KDE. 398).

Szintén a megváltozott viszony illusztrálására szolgál a magázódás és tegeződés témája és annak dinamikus változása *A rossz orvos* című elbeszélésben. Vilma és István tegeznek egymást, majd válásuk után újra magázódásra térnek át a távolodás kifejezésekként. Amikor közös gyermekük halálának feldolgozása kapcsán többször találkoznak, újra tegezésbe váltanak – felidézve korábbi viszonyukat és családi állapotukat –, amelyet Vilma kezdeményez: „Istvánt hosszú idő múltán először *tegezte*, azóta” (KDE. 531).

Számos megszólítást és említőnevet találunk az *Alfa* című novellában is. Az érdekesség, hogy ezúttal ezek a nyelvi elemek egy ember és egy állat negatív kimenetelű történetét illusztrálják, valamint a mellékszereplők hozzájuk való viszonyulását. Érdekes továbbá, hogy a kutya, Alfa nevét hamarabb tudjuk meg a történetből, mint az új lakóét, Wohl Ödön gyorsíróét, ezzel érzékeltetve utóbbi „később érkezetttségét”, emberi mivolta ellenére a kutyát övező népszerűség és közkedveltség miatti másodlagosságát (KDE. 773). A kutya minden találkozásakor hangosan ugat Wohlra a házba való költözésekor, de ekkor még a házmester udvarias, a társadalmi hierarchiának megfelelően tiszteletteljes a gyorsíróval való érintkezésben: *nagyságos úrnak* szólítja. A cseléd két epizóddal később így csitítja a kutyát: „Kussolj, *te bolond*. Mit ugatsz?” (KDE. 774). A gyorsíró azon van, hogy megnyerje a kutya és gazdája bizalmát: „– Haragszol rám, *kutyuka?* – becázta Wohl, idéetlen édeskedéssel. – No, mondd, miért haragszol rám, *kutyinkó?*” (KDE. 775). A gyorsíró idegenségét, súlytalanságát a lakóközösségekben Kosztolányi a név szociokulturá-

lis beágyazottságára tett utalással, metapragmatikai jelzéssel érzékelteti, mégpedig úgy, hogy Alfa gazdája, Cirbusz, amikor szeretné megbékíteni a kutyát, tévedésből *Wohl* helyett *Wolli úrnak* nevezi a férfit. Ekkor még Cirbusz közelítő, pozitív érzelmi viszonyulást kifejező módon mutatja be Wohl-t: „*Wohl úr, a mi kedves szomszédunk*” (KDE. 778). Később a házban a gyakori ugatás kezd tarthatatlanná válni, és a lakók mérgesek lesznek Wohlra, inkább a kutya pártján vannak. A közösség Wohlhoz való negatív viszonyulását a beágyazott távolító minősítő említés érzékelteti: „– Az a *szemtelen* megint ingerli azt a *szegény kutyát*” (KDE. 780). Ekkor már a gyorsíró is harcmodort vált, így jut el a költözésig, majd a kutya megmérgezéséig: „Pipiskedve udvaroltam ennek a *ronda dögnek* s a *ronda gazdáinak*, akiknek egy pillanatig se jutott eszükbe, hogy túladjanak a kutyán” (KDE. 779).

A *Sárika és a Juliska* című novellákban kifejezetten fontos szövegszervező elemek a megszólítások. A fent elemzett novellákhoz képest érdekesség ebben a két szövegben, hogy a történetbeli elbeszélő(k) gyakran említi(k) a két becéző női névalakot, ami az elbeszélő és a nevével nevezett személy közti kapcsolat erősségének, közvetlenségének az érzetét keltheti az olvasóban. Mindkét novella anekdotikus történetet mesél el, és a szövegben deiktikus, érzelmkifejező és empatikus, impliciten azonosulást, szolidaritást megjelenítő nyelvi kifejezések révén reprezentálódik az elbeszélő és a hallgató bizalmas viszonya: „Általában, *drágám*, sokat lehetne még beszélni a szegénységről. *Mi* csak szegények vagyunk. [...] *Nekiünk* a szegénységből nincs sokunk. *Nem vagyunk* a szegénységnek se grófjai, se bárói, csak szürke polgárai. Szegény szegények *vagyunk*. [...] *Te*, most megint eszembe jut egy történet” (KDE. 937). A másik szöveg felütésében ezt olvashatjuk: „Bocsáss meg, *édesem*, tegnap nem jöhöttem el hozzád. [...] Később vendégünk is érkezett. *Juliska* volt nálunk. [...] *Ja, te* még nem ismered őt. [...] *Te*, legközelebb majd összehozlak vele” (KDE. 967).

Az utóbbi két szövegben használt megszólítások arra engednek következtetni, hogy az elbeszélő és a hallgató bizalmas barátnők vagy rokonok. Nemükre, illetve arra, hogy az elbeszélő férjnél van, a szövegekben használt említések is utalnak: „*Az uram* azt szokta mondogatni, hogy a szegénység is megtermi a maga grófjait, báróit, akár a túloldal...” (KDE. 937), „Egy tábla csokoládét hozott, meg ezt a kis rubin mellűt. *Az uramnak* egy ezüst cigarettatárcát” (KDE. 967). Ezeknek a szövegeknek az az újdonsága az eddigi említett eljárásokhoz képest, hogy élőbeszédszerűségük révén a megnyilatkozó is mintegy belép a történetbe, az alkalmazott kifejezések pedig közvetlenül deiktikusan utalnak a hallgatóval való viszonyra és szövegvilágra, közvetlenül jelenik meg a történet elmondásakor a másik jelenlévőhöz, a hallgatóhoz való viszonyulást.

6. Összegzés és kitekintés

A fenti példaanyag jól igazolja, hogy a megszólítások és az említőformák szociolingvisztikai és pragmatikai szempontú vizsgálata indokolt az írói névadásban a névadás és a névhasználat mellett, hiszen ezek a nyelvi kifejezések jócskán árulkodnak az író által megjeleníteni kívánt szereplőkről, azok koráról, társadalmi álla-

potáról, neméről és nem utolsósorban egymáshoz való társas viszonyukról. A szerző írói névadásával foglalkozó monográfiában a Kosztolányi-regények és -novellák megszólításainak és említéseinek vizsgálata fontos kiegészítő kutatást képezhet, ugyanis ezeknek az alkalmazása az író részéről, valamint figyelembevétele az olvasó részéről a nevekkel együtt egyértelműen árnyalja egy mű értelmezési lehetőségeit, a befogadói dinamikus jelentésképzést. Érdeemes lehet alaposabban vizsgálni azt is, hogy a megszólításokhoz és említésekhez köthetők-e műfajfüggő jellegzetességek, illetve érdeemes lehet-e elvégezni más regény, például az *Édes Anna* megszólításainak és említéseinek az elemzését is, hiszen az abban ábrázolt, a fent elemzett regényétől eltérő világ és a történetben megjelenő társadalmi viszonyok a megszólítások és említések alkalmazásának újabb aspektusait világíthatják meg.

SZAKIRODALOM

- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. Szerk. Jakab László. 79. szám. Debrecen.
- Farkas Tamás 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest, 124–38.
- Imre Rubenné 2003. Megszólításformák Móricz Zsigmond „A fáklya” című regényében. *Magyar Nyelvjárások* 41: 231–8.
- Kornyáné Szoboszlai Ágnes 2002. Németh László névvilága. *Magyar Nyelv* 98: 321–9.
- Korompay Klára 1999. Nevek hiánya, nevek sérülése (Irodalmi példák alapján). *Névtani Értesítő* 21: 290–3.
- Páji Gréta 2012. *Kosztolányi Dezső írói névadása*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- Páji Gréta 2016a. Írói névadási tendenciák és stratégiák Kosztolányi Dezső novellái alapján. *Névtani Értesítő* 38: 85–99.
- Páji Gréta 2016b. A Sárszeg helynevek kontextuális hasonlóságai és különbségei a Kosztolányi-életmű szövegeiben. In: Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.): *Találkozások Félúton. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 80–91.
- Páji Gréta megj.e. Az írói névadásbeli változtatások lehetséges okairól és az olvasói asszociációkról Kosztolányi Dezső szépprózai művei kapcsán. In: Kocsis Zsuzsanna – Krizsai Fruzsina – Németh Luca (szerk.): *Félúton II. AZ ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája 2015. október 8–9*. Megjelenés előtt.
- Reszegi Katalin 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–9.
- Slíz Mariann 2007. Név és névtelenség Italo Calvino „A nemlétező lovag” című művében. *Névtani Értesítő* 29: 161–5.
- Slíz Mariann 2014. Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest, 217–26.
- Szegedy-Maszák Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony.
- Takács Judit 2008. A név mint kód. *Létünk* 38/1: 18–29.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 95: 154–65.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Aron Kiadó, Budapest.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2008. A tulajdonnév jelentése. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, 30–41.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Az idő Kosztolányi mondataiban. In: „*Visszhangot ver az időben*”. *Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*. Kalligram, Pozsony, 519–25.
- Ördög Ferenc 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vácziné Takács Edit 2009. Megszólításformák Vámos Miklós Apák könyve című regényében. In: Kuna Ágnes – Veszelszky Ágnes (szerk.): *3. Félúton konferencia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktoranduszainak konferenciája*. (Budapest, 2007. április 25–26.) Budapest, 2009. 309–27.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- AS. = Kosztolányi Dezső 1925/2008. *Aranysárkány*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1926/1999. *Édes Anna*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1923/1999. *Pacsirta*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- KDE. = Kosztolányi Dezső 1965. *Kosztolányi Dezső elbeszélései*. S. a. r. Réz Pál, Magyar Helikon, Budapest.

Páji Gréta

doktori hallgató

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

Páji, Gréta

Pragmatic approaches to the forms of address and mentions in Dezső Kosztolányi's prose works, based on the texts of *The Golden Dragon* and short stories

The examples given in this paper demonstrate that, in addition to onomastics and use of personal names, it is justified to consider also the different forms of address and mentions from a socio-onomastic and pragmatic point of view. The reason for this is that these linguistic expressions reveal a great deal about the characters, their age and social status, gender, and not least their social relationships. In a monograph on literary onomastics, the analysis of the forms of address and references found in Kosztolányi's novels and short stories could serve as an important complementary piece of research. The writer's preferences in regard to this matter and the reader's consideration together with the personal names clearly affect the manner of interpreting a work, and pertain to dynamic semantics from a receptive side. It may be worthwhile to study more closely whether genre-specific features may be linked to forms of address and mentions, or if it is worthwhile to conduct an analysis of other novels, such as the forms of address and mentions found in *Sweet Anna*. In this novel, the world is represented differently from *The Golden Dragon* and the social relations appearing in the story may reveal new aspects of the use of forms of address and mentions.

Keywords: pragmatic approach, forms of address, mentions, interpretation possibilities, use of names